

Priežasties šalutiniai sakiniai Bretkūno postilėje

EDITA KIBILDAITĖ

Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas

The article deals with causal clauses in Bretkūnas' Postilė. Attention is paid to the use of causal conjunctions and the position of the causal clauses with regard to the main clause. Sentences from the translated fragments are compared with Luther's Bible and the Vulgate. By comparing the data with those of the modern language an attempt is made to formulate the principal changes in structure and use of causal clauses. In Bretkūnas, causal clauses are usually introduced by neša (no longer used in modern Lithuanian), less frequently by nes and kadangi; iog, which has also fallen into disuse, is relatively frequent as well. Other conjunctions are but sporadically used. The causal clause usually follows the main clause, but the inverse order is not uncommon if the conjunctions kadangi, kaip and kada are used. Interposition is rare.

0. ĮVADAS

Lietuvių kalbos prijungiamujų sakiniai sandaros ir vartosenos kitimas iki šiol tebéra mažai tyrinėtas. Šio darbo tikslas yra išanalizuoti vieną jų grupę – priežasties šalutinius sakinius Jono Bretkūno postilėje – ir gautus duomenis palyginus su dabartinės lietuvių kalbos duomenimis nustatyti, ar yra kokių nors esminių skirtumų. Kadangi ryškiausias formalus šalutinio dēmens rūši rodantis požymis yra jungtukas, daugiausia dėmesio skiriama būtent jungtukų vartosenai. Taip pat aptariama šalutinio dēmens pozicija pagrindinio dēmens atžvilgiu.

Medžiaga šiam darbui rinkta naudojanties Lietuvių kalbos institute sudaryta kompiuterine Bretkūno postilės konkordancija¹. Iš viso analizuojami 966 priežasties reikšmę turintys šalutiniai sakiniai. Kad būtų išvengta painiavos, tiriant medžiagą atsižvelgiant į tai, kur analizuojamieji sakiniai rasti: 1) pačiame Bretkūno pamokslų tekste, 2) perikopėse ar 3) pasijoje. Reikalui esant, pavyzdžiai iš perikopių ir pasijos lyginami su atitinkamais vokiškų (LB) ir lotyniškų (NT, VULG) šaltinių, taip pat su Baltramiejaus Vilento verstų evangelijų sakiniais (jie pateikiami naudojanties kompiuterine Euangelijų bei Epistolų konkordancija). Pagrindinis analizės objektas yra pirmosios grupės priežasties šalutiniai sakiniai, geriausiai atspindintys paties Bretkūno kalbą.

¹ Bretkūno Postilės ir Vilento Evangelijų bei Epistolų kompiuterines konkordancijas sudarė LKI Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus darbuotojai: S. Ambrasas (darbo vadovas), O. Aleknavičienė, R. Petkevičius ir V. Zinkevičius (programuotojas).

1. SAKINIAI SU JUNGTUKAIS *nesa*, *nes*, *nefanga* IR *nefang*.

1.1. SAKINIAI SU *nesa*. Bretkūno postilėje priežasties šalutiniams sakiniams jungti dažniausiai vartoamas semantinis jungtukas *nesa* (668 sakiniai – 69% visų postilėje rastų priežasties šalutinių sakinių). Pvz.:

<...> tuigi anis iſchgirde Kristu netoli santi nūg mieto / uſtek iam / nesa teip rascha S. Ianas
BP_I 12₁₄;

Todel ius mieli prietelei neginkites / nei wankſtiket Ponams lawa Cžieſe / Doni alba Meflewa
dūti. Nesa iumus tatai patiems ant gero iſcheit <...> BP_{II} 328₁₈;

Angelai džaugeſi muſu pawarguliu delei / nesa mumus Kristus uſgimme <...> BP_I 88₄;

<...> wiffi ſjmones <...> tur klaufiti ſchu tarnu Diewo <...>. Nesa teip raschita ira BP_{II} 50₉;

<...> toktaí welinas wiſ geraus ſjinna / nei ſjmogus kokſai / nesa ghiſ tam wiffam pribuwa
BP_I 427₂₂;

Teipaię bus ir wiffiemis / kurię pa muſu ant Swieto uſgims / ikki dienos Paſtarofes / wiffiemis
bus mirti. Nesa teip rascha Heb 9. Teipo ira padarita. Wiffi turrim mirti BP_{II} 516₁₅.

Viename sakinyje šalutinis dēmuo prijungtas jungtuku, turinčiu formą *neſu*, kuri galėtų būti laikoma ir korektūros klaida:

A kada meldžames duchaunu daiktu nūg Diewo <...> tadda takiu daiktu be pritarimo
turrim melltī / neſu toke malda Diewas wiffadai nor prijmti ir iſchklauſiti BP_{II} 106₁₉.

Jungtuku *neſa* prijungti šalutiniai dēmenys pagrindinio dēmens atžvilgiu beveik visada yra postpoziciniai. Bretkūno postilės tekste rasti tik du sakiniai, kuriuose šalutinis dēmuo su šiuo jungtuku eina saknio viduryje, bet po tos saknio dalies, kuriai priklauso:

A Meſſioſchui / Ponui Kristui / uſgimmoſ / turreia appiauſtimas liautiffi (neſa Sokanas ir
prarakai tiktai ikki Iano turreia buti) ir Schwentas krikſchtas praffideti BP_I 140₈;

Ketwirto Ŝzidai ganna ir biaurei iſchloioie pona muſu IE/u Kristu / a wirſchaus negaudami
(neſa Kristus ghiemus ant koſno loiohimo atſiſake) paſkui Kristu gwaltawnai / nor akmenimis
uſmuſchti BP_I 327₁.

1.2. SAKINIAI SU *nes*. Jungtuko *neſa* variantas *nes* postilėje beveik septyniskart retesnis. Juo prijungti 102 šalutiniai dēmenys (pačiame homilijos tekste – 70, perikopėse ir pasijoje atitinkamai 6 ir 26). Jungtuko *nes* prijungti priežasties šalutiniai sakiniai sudaro 10 % visų Bretkūno postilėje esančių priežasties šalutinių sakinių. Pvz.:

Welinui newalnu ira ſjomogu kaip norins apfeſti / nei wel walia ira Cžartui ieib ir maſiauſe
iſkada ſjomogui padariti / Nes teip bila Pons Kristus BP_I 295₂₀;

Todelei mes iſch io pawarguſio ateijmo / ne paſſipiktinkem / Bet io linkſminkimes / nes mums
ant gero ubagu ſtoios BP_I 10₈;

Ir thie priliginimai labai padorei ſchūmetu ſakami ira / nes iau nu ſjemeſu aukſchtoſu ſjmones
dumoij arti ir ſeti BP_I 207₂₃;

<...> Todelei iaukinkimes Diewui Baſnicžoie budami / Diekawoti / nes daug gero nūg io gaunam BP_{II} 359₁₆;

Teip ne ſmogaus numirusioio delei / ne reik rupinties / nes ir iam ſmertis ant gero iſcheis BP_{II} 520₁₅;

A ghis <...> ios wierofp tiktrofp weda / nes iam teipo ir pareitis dariti BP_I 35₁₁.

Pamokslų tekstuose visi šiuo jungtuku prijungti priežasties šalutiniai dėmenys eina po pagrindinio. Tik pasijoje pasitaikė rasti du sakinius, kurių šalutinis dėmuo yra išiterpęs į pagrindinį. Vieno saknio šalutinio dėmens pozicija pagrindinio dėmens atžvilgiu su atitinkamo vokiško ir lotyniško saknio šalutinio dėmens pozicija nesutampa (juose šalutinis dėmuo pavartotas postpoziciškai), o kito yra visiškai tokia pat:

Bet tarnai buwa pakure ugni iſch angliu widui namu / nes ſchalta buwa / ſchildidamies BP_I 371₂ (plg.: Es ſtunden aber die Knechte vnd Diener, vnd hatten ein kolfewr gemacht, denn es war kalt, vnd wermten ſich; Stabant autem servi, et ministri ad prunas: quia frigus erat, et calefaciebant ſe JN 18, 18; Stoweia tada bernai / ir tarnai vgnj iſch angliū ſaw padare / widui Pallociaus / nęſa buwa ſchalt / ir ſchildeſi EE 194₈₋₁₀);

O Szidai / iang diena prigatawijmo buwa / idant kunai Schwenteie nepaſſiliktu ant krifaus (nes ta Schwente labai dide buwa) melde Pilota / ieib iu kaulai ſulaufſiti ir nuimti butu BP_I 393₃ (plg.: DJe Jüden aber, dieweil es der Rüſtag war, das nicht die Leichnam am creuſe blieben den Sabbath vber (denn deſſelbigen Sabbaths tag war gros) baten ſie Pilatum, das jre Gebeine gebrochen vnd ſie abgenomen wurden JN 19, 31).

Lygiai kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje, kai šalutinis dėmuo prijungiamas reikšminiu jungtuku *nes*, pagrindiniame dėmenye atliepiamuju žodžiu nebūna. Vis dėlto Bretkūno postilėje rasti trys sakiniai, kurių šalutinis dėmuo prijungiamas jungtuku *nes*, o pagrindiniame dėmenye yra atliepiamasis žodis *todel(ei)*. Visų šių sakinių šalutinis dėmuo su pagrindiniu yra susijęs priežasties ir pasekmės santykiu, pvz.:

Saka Euangeliſta ghi todelei ſtalde pagimdia / ir ing prakarta paguldita / Nes kitos gereſnios wietos padwarioie negaleia gauti BP_I 60₁₇;

Todelei ius neklauſot / nes iſch Diewo ne eſte BP_I 318₂ (plg.: Darumb hōret jr nicht, denn jr feid nicht von Gott JN 8, 47);

Bei Schwentas Iakubs ſaka / Ius nieko neturit / kodel? Todel nes ius nepräſchotes BP_{II} 358₁₇ (plg.: <...> jr habt nicht! darumb das jr nicht bittet <...> JOK 4, 2).

Tokie sakiniai su jungtuku *nes* ir atliepiamuuoju žodžiu savo sandara yra panašūs į postpoziciinius priežasties šalutinius sakinius su funkciniu jungtuku *iog*, tik pastaruosiuose atliepiamasis žodis išryškina šalutinio dėmens reikšmę ir tuo palengvina saknio interpretaciją, o jungtuku *nes* prijungtų šalutinių dėmenų priežasties reikšmę parodo jau pats jungtukas. Todėl atliepiamieji žodžiai tokio tipo sakiniuose yra labai reti. Šiuose trijuose sakiniuose atliepiamuju žodžiu vartojojamą greičiausiai nulémė skirtingos priežastys. Pirmajame sakinyje *todelei ... nes* galėjo atsirasti pagal sakinių su *todel(ei)* ... *iog* pavyzdį, o antrajame ir trečiajame sakinyje – dėl originalo įtakos.

1.3. SAKINIAI SU *nesang* IR *nesanga*. Be sakinių su *nesa* ir *nes* postilėje rasti ir keli jungtukais *nesanga* ir *nesang* prijungti priežasties šalutiniai sakiniai. Šalutiniai dēmenys su šiais jungtukais vartojami tik postpoziciskai. Jungtuku *nesanga* prijungtas vienas sakinys:

Per Seieghi seianti lawa sekla issimana patfai Diewas futwertoias Dangaus ir f̄emes / nesanga tas ifch pradžio fwieto sekla lawa f̄odžio feia BP₁ 244₁₈.

Jungtuku *nesang* prijungti keturi sakiniai, ir visi keturi rasti pasijoje:

Ghi ka primanidama tai dare / Nefang iog ghi ta wandeni ant mana Kuno ufpile thū ghi pranoka idant mana / Kuna pateptu / ant mana pakafimo BP₁ 357₈ (plg.: Sie hat gethan, was sie kund, Sie ist zuvor kommen meinen Leichnam zu salben zu meinem begrennis Mk 14, 8; Jr habt alle zeit Armen berj euch, Mich aber habt jr nicht alle zeit. Das sie dis wasser hat auff meinen Leib gegossen, hat fie gethan, das man mich begraben wird Mt 26, 11–12);

Tikrai ifigiedžiau schi Weliku Jereli su iumis walgit / pirm mana muko. Nefang sakau iumus / kaip io nebewalgisiu / net pagineius Karalisteie Diewo BP₁ 358₁₂ (plg.: <...> Mich hat herzlich verlanget dis Osterlamb mit euch zu essen, ehe denn ich leide. Denn ich sage euch, das ich hin furt nichtmehr daouon essen werde, bis das erfülltet werde im reich Gottes LK 22, 15–16);

Ir emes Kelicha / diekawonia ir biloia: Eme dalikite ta terpei lawes / nefang sakau iumus / alch ne geriu ifch waifiaus medwinio / iki atais Karaliste Diewa ta diena / kad nauiei gieriu su iumus / mana tewa Karalistoje BP₁ 358₁₅ (plg.: Vnd er nam den Kelch, dancket vnd sprach, Nemet denselbigen, vnd teilet jn vnter euch, Denn ich sage euch, ich werde nicht trincken von dem gewechte des Weinstocks, bis das reich Gottes kome LK 22, 17–18; Ich sage euch, ich werde von nu an nicht mehr von diesen gewechs des weinstochks trincken, bis an der tag, da ichs newe trincken werde mit euch in meines Vaters reich Mt 26, 29);

Tada biloia iemus / Bet nu / iei kas turit czerefla / te imma / teipaieg ir kolita. Bet ne turilis / te pardūd ruba fawa / ir te nupirk karda. Nefang kalbu iumus. Ir tai ant manes tur buti ifchpildita kas ira raschita BP₁ 364₁₇ (plg.: Da sprach er zu jnen, Aber nu, wer einen beutel hat, der neme jn, desselbigen gleichen auch die taschen, Wer aber nicht hat, verkeuffe sein Kleid, vnd keuffe ein Schwert. Denn ich sage euch, Es mus noch das auch volendet werden an mir, das geschrieben steht <...> LK 22, 36–37).

1.4. JUNGTUKŲ *nes*, *nefa*, *nesang* IR *nesanga* POZICIJA ŠALUTINIAME DĒMENYJE. Senuo-siuose raštuose šių jungtukų vieta šalutiniuose dēmenyse yra nevienoda. Kartais šalutinis dēmuo pradedamas jungtuku, o kartais jungtukas užima ne pirmąjį, o antrają vietą (Hermann 1926: 369). Bretkūno postilėje jungtukai *nesang* ir *nesanga* visada eina šalutinio dēmens pradžioje (žr. 1.3.). Įvairuoja tik jungtukų *nefa* ir *nes* vieta. Dažniausiai šiuodu jungtukai eina šalutinio dēmens pradžioje, antroji pozicija pasitaiko palyginti retai (sakiniuose su *nes* ji dažnesnė negu sakiniuose su *nefa*: *nefa* – 2% visų sakinių su šiuo jungtuku, o *nes* – 18%). Tada daugiausia (65%) šalutinių dēmenų pradedami prieveiksmiais (*teip*, *teipa*, *teipo*, *schiteipo*), gerokai mažesnė dalis – įvardžiais (*ghis*, *ghiffai*, *tas*, *taffai*, *patsai*). Visi sakiniai su prieveiksmiais pradedamais šalutiniai dēmenimis rasti tik pačiuose pamoksluose, o perikopėse ir pasijoje tokią pavyzdžių nepastebėta. Dalis įvar-

džiais pradedamų šalutinių dėmenų su jungtuku *nesa* rasta perikopėse. Iš gretinimo su Vulgata matyti, kad juose visuose tokia jungtuko padėtis gali būti įtakota lotyniškojo *enim* vartosenos.

1) *nesa* ir *nes* po prieveiksmiu:

Mirdami / turrim lawa miela Duschele pacziam Ponui Diewui <...> paliecewoti / Teip nesa dare ira daug schwentu þmoniu BP_{II} 415;⁷

Kalti ira padonis Diewa melstissi uſu lawa Ponus / idant anis <...> mus pagalei Diewo likimo reditu / Teip nesa prilaka Diewas per Schwenta Powila BP_{II} 504;¹²

<...> tadda gerai dabokimes / idant mel'damies Diewo / wiffadai melstumbim tiktai wardan Iesaus Kristaus / teipo nesa wifſi krikſhcžonis ira melde <...> BP_{II} 103;¹⁵

<...> tokſai þmogus gaus amþina giwenima / ir duschas lawa mieloſes / ifchganima dangue. Teip nes bila Kristus. Ifchganiti ira thie / kurie klausia Diewo þodi ir palaika BP_I 312;¹²

Muſu priffikelima ifch numiruſiu þenklin / ir patsai Schwentas muſu krikſchtaſ / teipa nes rascha Schwentas Powilas Rom. 6. BP_{II} 522;²⁶

Dera þmogui Grieschnamuiem Pono Diewo kunas ir krauias ant atleidimo grieku. Teipo nes Kristus pats kalba / Tatai eſti mana kunas uſu ius dūtas BP_I 67;²¹

Wifſu krikſhcžoniu <...> palinkſminoghimas priesch Smerti / tas ira / iog þinna Dusche lawa nemirfchtancze / Bet ta kunui mirſchtant giwa iſſilaikancze / Teipo nes patsai Kristus saka BP_{II} 416;⁴

Sweikatos ir kittu ſwetifchku daiktu nūg Diewo praschidami / turrim tatai ant io walios paliki. Iei Diewas nor to dūti / tedūd / oiei wel nenor / io teipaieг walia testow / Schiteipo nes ſchis rauplūtas meldžaffi / Pone iei nori / galli mane apcžiſtitи BP_I 193;²³

2) *nesa* ir *nes* po įvardžių:

Bet uſu tokias neſſimeldžencžes þmones / paukschtelis giroie <...> geriaus dara / tas nesa Pona Diewa lawa balfeliu liaupſin bei garbin BP_{II} 98;¹

Ir nekalbu iumus / Kaip aſch norecio praschiti Tiewa uſu ius. Patsai nesa Tiewas mil ius BP_{II} 95,⁹ (plg.: *Vnd ich sage euch nicht, das ich den Vater fur euch bitten wil, Denn er selbs der Vater hat euch lieb <...>; <...> et non dico vobis quia ego rogabo Patrem de vobis: Ipse enim Pater amat vos <...>* JN 16, 26–27);

Taip esch ſakau iumus / ghiffai diideſnis ira neig Pranaſchias? Taffai nesa ira apie kuri paraſchita ira / Schitai / Esch ſiuncjiu Angela mana pirm tawes <...> BP_I 28;¹⁵ (plg.: *Etiam dico vobis, et plus quam prophetam. Hic est enim, de quo scriptum est: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam <...>; Ja ich sage euch, der auch mehr ift, denn ein Prophet. Denn dieser ifts, von dem geschrieben ſtehet, Sihe, Ich ſende meinen Engel fur Dir her <...>* Mt 11, 9–10);

Bet tatai biloia megindams ghi / ghiffai nesa þinoia / ka noreia dariti BP_I 305;⁸ (plg.: *Das ſaget er aber jn zuueruchen, Denn er wuste wol, was er thun wolte; Hoc autem dicebat tentans eum: ipſe enim ſciebat quid eſſet facturus* JN 6, 6);

Bet ir tatai nuſidawe pagal parodos Pono Diewo ir pagal praneſchima Prarako / kuris wadinas buwa Micheas / Taffai nes buwa praneſchens ape Wiesta Vþgimimo Mellioschaus BP_I 59;²

Iei nu þmogau bjeis Swietischko kakio pono /iei klausai io insakimo / tada io klausik paties Pono Diewo insakimo /taffai nes netikta kuna þmogaus / bet ir dusche gal amþinai prafjuditi alba paþkandinti BP_{II} 293₅;

<...> nenußiminkes ifchtikiek Diewui / ghis nes gal / ir nor gelbeti tawes BP_I 202₁₈;

Per Piuwæius iffimana schwentieghi Angelai / thie nes fudna diena piktoius kaip ing pedelius kakius furischtus fudegis peklos Vgnije <...> BP_{II} 211₂.

Bretkūno postilėje pasitaikė rasti vieną sakinį, kuriame *nes* eina po daiktavardžio:

Ir wel kas nessibijo Diewo / nei kunigo lawa Baþnicžos nenor klausiti / taffai <...> ne ifschwengs peklos ugni / Diewas nes neroris apiükems BP_{II} 51₈.

Perikopėse rasti du priežasties šalutiniai démenys, kuriuose *nesa* eina po veiksmažodžio. Palyginus juos su vokiškais ir lotyniškais atitikmenimis, matyti, kad tokia jungtuko padėtis greičiausiai nulemta lotyniškojo originalo:

*Tada biloia IEsus weisdeket idant þmones festuse. Buwa nesa daug þfoles ant anos wietos BP_I 305₁₈ (plg.: *Dixit ergo Iesus: Facite homines discumbere. Erat autem foenum multum in loco; Ihesus aber sprach, Schaffet das sich das Volck lagere. Es war aber viel gras an dem ort JN 6, 10*);*

*Todelei nerupinkities bilodami / ka walgiþim / ka gerþim / ko wilkeþim? <...> Sþinna nesa iusu Tiewas danguiesis / iog to wiſſo priwalote BP_{II} 394₁₃ (plg.: *Darumb solt jr nicht forgen, vnd sagen, Was werden wir essen? Was werden wir trincken? Wo mit werden wir uns kleiden? <...> Denn ewer himliſcher Vater weis, das jr des alles bedürfft; Nolite ergo solliciti esse, dicentes: Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur? <...> Scit enim pater vester, quia his omnibus indigetis Mt 6, 31–32*).*

2. SAKINIAI SU *kadang(h)i*.

2.0. Semantinis jungtukas *kadangi* pastebėtas 92 sakiniuose (9%), taigi yra beveik tokio paties dažnumo kaip ir jungtukas *nes*. Jis gali būti vartojamas ir kaip vieninis jungtukas, ir kaip porinio jungtuko dalis.

2.1. SAKINIAI SU VIENINIU JUNGTUKE *kadang(h)i*. Bretkūno postilėje tokio tipo sakiniai sudaro 36% visų sakinį su šiuo jungtuku. Juose šalutinio démens pozicija pagrindinio démens atžvilgiu įvairuoja. Nors galima ir prepozicija, ir postpozicija, ir interpozicija, Bretkūno postilėje postpozicija yra dažniausia. Postpoziciškai pavartoti 21, prepoziciškai – 10, o interpoziciškai – 2 šiuo jungtuku prijungti priežasties šalutiniai sakiniai.

1) postpoziciniais:

Bet tu wel neli ghi milek / nei iam daugneſni ifchtikiek / kadangi regies kaip ir prastots Diewo BP_I 273₁₄;

Mokinkimes ir mes Krikſchęzonis iog ſchiffai Kristus tikras ira Meflioſchus / kadangi tokius darbus galeia BP_I 35₁₅;

Turrim teip kenteti / koſnas delei sawa paties grieku / kadangi ner newieno / kurſai be grieku galletu buti BP_{II} 512₁₁;

Iei Kriſtus uſumus numire / Kada dabar griekinikais buwom / tadda iū buſim iſchlaikiti / nūg narſo / Kadangi per io Kraugi eſme apteſinti BP_I 426₁₈₋₁₉;

Tūgi tu iſch tiefos wiſſu didžiausei eſſi pagirta ir paſchlowinta / kadangi tu buſi gimdiwe Sunaus Diewo / ir iſchganitoio wiſſo Swieto BP_{II} 268₁₁;

2) prepoziciniai:

Bet wienok kadangi thie daiktai / kuru koſnas ğmogutis priffiwalा dweioki ira. Butent kitti Duchawni kiti Swietiſchki / turrim ğinoti / iog tu daiktu newienu budu nūg Diewo reik melfiſſi <...> BP_{II} 105₂₁;

O kadangi Diewas pirm to wiſſa Gimine Leui ant tarnawimo Baſnicžos paſkirens buwa <...> nepriffiwalе Ponas Diewas wiſſu ğmoniu pirmgimiу ant tarnawimo Baſnicžios <...> BP_I 225₂;

Kadangi tu klaus ei balſo moter es tawa / ir walgei iſch medžio / ape kuri eſch taw prisakiau / bilodams / Tu iſch to newalgifi / Prakeikta buk ğeme tawens delei / wargei tu ant ios penefies <...> BP_{II} 412₁₀;

O kadangi anis delei io gedingos ſmerties / ape tatai abeijoj / apbart iūs Ponas BP_{II} 26₁₁;

3) interpoziciniai:

<...> noreia Diewas ſchū priſakimu ant Mefioſchaus ateifencžio roditi / Nesa kadangi għis thinai ape tokes Moterisches kalb / kurios iſch wiſo fekla prijm / għis [norejo] thū ġenklinti / iog paſkui turetu / ſchwentas Bernelis be Wirifchkos feklos iſch cżiſtos pannos uſſgimi <...> BP_I 221₂₂;

SChi diena <...> wadinama ira diena Schwentos Traices <...> tatai eſti / triu perſonu Dei-wiſtes. Nesa kadangi per metus daug ir placzei girdeiom ape Diewa Tiewa <...>. Ir ape Sunu Diewo <...>. Bei taipaieg ape Schwenta Dwafe <...> Noreia ſchwenti muſu Tiewai <...> idant pamokſla ape Diewa ir tris perſonas Dei-wiſtes / wienu kartu <...> ant ſchos pirmos nedeles po Sekminiu / trumpai butu aikartata <...> BP_{II} 175₅,

Kai šalutinis dēmuo prijungiamas jungtuku *kadangi*, pagrindiniame dēmenye atliepiamuju žodžių paprastai nebūna. Tik dviejuose Bretkūno postilės sakiniuose su *kadangi* šalutinio dēmens priežasties reikšmė pabrēžiama pagrindiniame sakinyje vartojant atliepiamuosius žodžius *todelei* ir *iū*. Abiejų sakinių šalutiniai dēmenys yra prepoziciniai:

A kadangi ir mumus wiſſiemus ſchu pacžiu pamokſlu didei reik / Todelei nu ape tas pacžias maſi placžiaus ſakifim ir mokinſimes BP_{II} 285;

O kadangi ğmogus nei lieſuwi / nei wel ſchirdi sawa teipo gal pawalioti / idant pilnai / Diewo priſakimu pilditu / Tū għis negal iſch wirfchutinio gero giwenimo tikrai teiſus buti / po Diewo akim / nei dangu iſchkakti / Net reik iam kitos begerefnes Teiſibes BP_{II} 287₂.

Jungtukas *kadang(h)i* eina arba pačioje šalutinio dēmens pradžioje, arba iškart po kito jungtuko. Vis dėlto Bretkūno postilėje pasitaikė rasti vieną sakinių su šiuo jungtuku pri-

jungtu šalutiniu dėmeniu, kuriame pažeidžiama įprasta žodžių tvarka, ir tarp *kadangi* ir priešpriešinio jungtuko *net ‘bet’* įsiterpia kitų žodžių:

Lazarus kaczei didei warſtans / taczau ghis Diewui iſchtik / Weros ing ghi nepamet / net tik Diewa kadangi ant ſawes fuſſimilſenti / Tik taipaieg ſawe niſg io apureſenti atleidima grieku ir duſches iſchganima BP_{II} 200₂₄.

2.2. SAKINIAI SU PORINIAIS JUNGTUKAIS *kadang(h)i* ... *tad(d)a* IR *kadangi* ... *ſchitai(gi)*. Bretkūno postilėje *kadang(h)i* kaip porinio jungtuko dalis pavartotas 59 sakiniuose (64% sakinių su *kadang(h)i*):

<...> *ir kadangi ghis iemus ape ta ko noreia apſakiti tada liepe ios buti linkſmos ſchirdies* BP_I 83₂₂;

A kadangi tokiu negeru Baſnicžos tarnu / ir tarp krikſchcžoniu (o beda) randama ira. Tadda mes iſch ſcho Ifchloioghimo Pono Kristaus Sžidu / mokinkimes ſchu daiktu BP_{II} 61₁₆;

Todelei mieli krikſchcžonis / kadangi daug mumus reik / ir melſdamies rodas noretumbim iſchklauſiti buti / tadda gerai dabokimes / idant melſdamies Diewo / wiffadai melſtumbim tiktaí wardan Iefaus Kristaus <...> BP_{II} 103₁₁;

Bet kadanghi iſch piktos ſchirdies buwa iſfibridens ir tikoens lobio artimoio ſawa. Tada ghis iſch didžio ſawa gaileſio / muſcha krutis ſawa <...> BP_{II} 363₂₋₃;

<...> *bet kadangi ius tos neprijmmat / ſchitaigi kreipames pagoniumpi* BP_{II} 209₁;

Bet kadangi ius to niſg ſawens patremet / ir ſawe patis nehadnais laiket / amžino giwenimo / Schitai kreipemes pagoniump <...> BP_{II} 471₆.

3. SAKINIAI SU *iog.*

3.0. Dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje polisemantinis jungtukas *jog* vartojamas retai, o tarmėse jis apskritai baigia nykti (Ulydas, red. 1976: 807; Ambrasas, red. 1994: 669). Vokiečių lingvistas Eduardas Hermannas, remdamasis iš pačių seniausių ir vėlesniųjų Prūsijoje ir Lietuvoje parašytų lietuviškų raštų surinkta medžiaga, savo veikale apie lietuvių kalbos jungtukinių sakinių raidą teigia, kad jungtuko *jog* senuosiuose lietuviškuose raštuose būta dažno. Taip pat jis atkreipia dėmesį į tai, kad Prūsijos lietuviškojoje raštijoje *jog* vartojamas daugiausia aiškinamiesiems, rečiau – priežasties šalutiniams dėmenims jungti, o Lietuvoje – atvirkščiai: jungtukujog dažniau jungiami priežasties, o ne aiškinamieji šalutiniai dėmenys. Hermanno nuomone, néra jokios abejonių, kad šis jungtukas padarinio, priežasties ir aiškinamuosiuose sakiniuose kadaise buvo plačiai vartojamas (Hermann 1912: 67–68). Apžvelgęs lietuvių kalbos jungtukų raidą nuo XVI a. iki XX a. pradžios, Hermannas iškélė mintį, kad priebalsiu-j- prasidedantys jungtukai palaipsniui stumiami iš vartoseños ir jų vietą užima jungtukai, prasidedantys k- (Hermann 1912: 84).

Bretkūno postilėje funkcinis jungtukas *jog* (rašoma *iog*) pavartotas 506 kartus. Jis pastebėtas net 43 (4%) priežasties šalutiniuose sakiniuose. Beveik pusė iš jų rasti perikopėse ir pasijoje.

Jungtukas *iog* postilės priežasties šalutiniuose sakiniuose vartojamas trejopai: vienas, su atliepiamaisiais žodžiais ir kaip porinio jungtuko dalis.

3.1. SAKINIAI SU JUNGTUKU *iog* BE ATLIEPIAMŲJŲ ŽODŽIŲ. Bretkūno postilėje priežasties šalutinių dēmenų, prijungtų vienu jungtuku *iog* be atliepiamujų žodžių yra tik 8 (19%). Jie visada eina po pagrindinio dēmens ir gali reikšti: 1) veiksmo priežastį arba 2) klausimo pagrindą, pvz.:

1) *Teip ghis wienu ira / nekaip thie dwi naturi su maischitasbutu / bet iog ghis wienna tiktaip perfona ira BP_{II} 188₁₃; Piktasis tarne / wiſſa ſkola tau atteida / iog mane meldei BP_{II} 486₁* (plg.: *Du Schalckknecht, alle dieſe Schuld habe ich dir erlassen, die weil du mich batest; Serve nequam, omne debitum dimisi tibi quoniam rogasti me <...> MT 18, 32); <...> ghis ne ira du / bet wiennas Kristus. Wiennas / nekaip Deiwiste ing ſtmogiste butu perwerfta / Bet iog Deiwiste ſtmogiste prieme BP_{II} 188₁₁;*

2) *Kokſai tatai ira wjras / iog bei weias bei marios io klaufa BP_I 201₂; <...> kokſai tatai ira wjras / iog weias ir Marios io klaufa BP_I 196₁₀* (plg.: *Was iſt das fur ein Man, das jm Wind vnd Meer gehorsam iſt? Qualis est hic, quia venti, et mare obediunt ei? MT 8, 27);*

Ir ghis biloia ghiemus / kas ira iog manes iefchkoioſe? BP_I 162₂ (plg.: *Was iſts, das jr mich gefucht habt? Quid est, quod me quaerebatis? Lk 2, 49).*

3.2. SAKINIAI SU *iog* IR ATLIEPIAMAISIAIS ŽODŽIAIS. Kai priežasties šalutiniai sakiniai jungiami jungtuku *iog*, pagrindiniame sakinyje paprastai būna priežasties reikšmę pabréžiantis atliepiamasis žodis (tokią sandarą turi 72% visų prijungiamujų sakinijų, turinčių priežasties šalutinius dēmenis su šiuo jungtuku). Dažniausias priežasties sakinių su *iog* atliepiamasis žodis Bretkūno postilėje yra *todel(ei)*. Taip pat atliepiamaisiais žodžiais eina *del to / delto, todrieti²* (tik perikopėse) ir *thū*, pvz.:

Ir todel ira wadinamas czielas Ateijmo / iog wiſſoie krikſchcjoniteiſakama ira ape Ateijma Pono Ieſaus Kristaus ant ſemes BP_I 3₉;

Nes kurs newertai walga ir ger / tas walga ir ger law pats Suda / thū / iog ne perfkir kuna Wieschpaties BP_I 68₁₆;

Eia taipaieg ir Iolephas iſch Galileos / iſch miesto Nazareth / ing Iudawos ſeme / miestana Dawido / kuri wadin Bethleem / Todrilei iog ghis iſch Namu / ir gimines Dowido buwa / idant butu paraſchits fu Maria law paſadetae moterimi / kuri buwa funkii BP_I 49₄ (plg.: *Eia taipaieg ir Iolephas iſch Galileas / iſch Miesta Nazareth / ing Iudawos ſeme / miestana Dawida / kuri wadina Bethleem / Todrilei iog ghis buwa iſch namu / jr iſch gimines Dauida / idant butu paraſchits fu Marije palubitaie moterimi / kuri buwa neſcja EE 9₁₋₂);*

NVeja Iefus per Marias pas miesta Tjberias Galileiaie / ir feke ghi daug ſmoniu / delto / iog regeia ſenkluſ / kurius ghis dare ant tu kurie neſweiki buwa BP_I 304₆ (plg.: *DArnach fuhr Jheſus weg über das Meer an der ſtad Tiberias in Galilea, vnd es zoch jm viel Volcks nach, darumb das fie die ſeichen fahen, die er an den Krancken thet JN 6, 1-2; POtam nuerja Iefus per marias miestop Tjberias Galileio / ir era paſkui għiġi daug ſmoniu / dielto / iog regeia ſenkluſ iō / kurius dare ant tū kurie neſweiki buwa EE 50₉).*

² Šis atliepiamasis žodis pavartotas tik vieną kartą vienoje iš perikopių, todėl greičiausiai laikytinas ne paties Bretkūno, o Baltramiejaus Vilento kalbos faktu, juolab kad *todril(ei)* keliskart pavartotas ir *Enchiridione* (6), ir *Euangelijose bei Epistolose* (7).

Nors atliepiamasis žodis gali eiti ir pagrindinio dēmens pradžioje, ir gale, Bretkūno postilėje jis beveik visada būna pagrindinio dēmens gale. Tokiai atvejais nustatyti, ar atliepiamasis žodis priklauso pagrindiniams dēmeniui, ar sudaro samplaiką su jungtuku *iog*, t. y. nurodyti dēmenų ribas, galima pagal skyrybos ženklus, pvz.:

Ponas Kristus Dwafe Schwenta wadin palinkſmintoghe ſmoniu / todel iog ghi ſmogu <...> wiſſu geriaufei gal palinkſminti <...> BP_{II} 123₃;

Bei ſchokineij /chiffai Bernelis todelei / iog buwa paties Pono Diewo paſchwenſtas <...> BP_{II} 266₈.

Rasti tik du sakiniai, kuriuose atliepiamasis žodis eina pagrindinio dēmens pradžioje:

Del to tu weifdi fwairai / iog alſch teip geras eſmi? BP_I 203₁₇ (plg.: *Sihetu darum ſcheel, das ich fo Gütig bin?* MT 20, 15; *Dielto tu weifdi fwairai iog alſch eſmi gieras?* EE 34₁);

Ir todel ira wadinamas czieſas Ateijmo / iog wiſſoie krikſchcžonifteiſe ſakama ira ape Ateijma Pono Iefaus Kriftaus ant ſemes BP_I 3₉.

Taip pat pastebeti ir du sakiniai su atliepiamuju žodžiu tarp veiksnio ir tarinio. Abu jie yra iš perikopės ir jos citatos:

A tatai ghibe todelei iumus daris / iog nepaſiſt Tiewo nei manes BP_{II} 121₆;

Kristus patſai taipo ſaka. Tatai ghibe iumus todelei daris / iog anis nepaſiſt nei Tiewo nei mane BP_{II} 130₁₁ (plg.: *Atatai ghibe todelei iumus daris / iog nepaſiſt Tiewa nei manęs* EE 75₁₂; *Vnd ſolchs werden fie euch darumb thun, das fie wider meinen Vater noch mich erkennen;* <...> et *haec facient vobis, quia non noverunt Patrem, neque me* JN 16, 3).

Šio tipo sakiniai dēmenų tvarka yra griežtai apibrėžta: šalutinis dēmuo visada eina po pagrindinio. Yra tik viena išimtis: ištraukoje iš pranašo Izajio knygos pastebėta jungtuko *iog* ir prieveiksmio *todelei* samplaika, jungianti prepozicinį priežasties šalutinį dēmenį:

Todelei iog io duſche dirba / džaugiſ ir turses pilnjiſte BP_I 418₁₈ (plg.: *Darumb das ſeine ſeele geerbeitet hat / wird er ſeine luſt ſehen* IZ 53, 11).

3.3. SAKINIAI SU PORINIU JUNGTUKE *iog ... tad(d)a*. Bretkūno postilėje rasti tik du sakiniai su poriniu jungtuku *iog ... tad(d)a*:

Bet iog merga Maria buwa paſadeta ing ſabula Iofephui / tadda ir ghi turreia pati buti iſch gimmines Kareliaus Dowido BP_I 56₂₂;

Iog regeiej mane Thamoſchau / tada intikeiei BP_{II} 43₁₃ (plg.: *Dieweil du mich geſehēn haſt Thoma, fo gleubestu* <...> JN 20, 29; *Iog regeiej mane Thamoſchau / tadq intikieier* EE 64₁₇).

Prie jų būtų galima priskirti dar du sakiniai, kuriuose pirmoji porinio jungtuko dalis eina drauge su atliepiamuju žodžiu *todelei*:

*Todelei iog anis Meile tiešos neprieme / ieib ifchganiti butu / Tada atsiuns iemus Diewas
/markus kleioghimus / idant anis tiketu maelui BP_{II} 313₈;*

*Todelei iog dukters Sion didžoie / ir waikſchcjoie kakta pakielutes / ir ifchſchwiet weida ſawa /
puikei waikſchcjoij / ir aunaſi brangiomis kurpemis / Tadda Diewas iu puikiſte atims BP_{II} 196₂₆.*

Visų šių pavyzdžių šalutiniai dēmenys yra prepoziciniai.

4. SAKINIAI SU *kaip* IR *kaip kad*.

4.1. SAKINIAI SU *kaip*. XVI–XVII a. lietuviškuose tekstuose jungtuku *kaip* jungiami įvairių reikšmių šalutiniai sakiniai: lyginamieji, laiko, aiškinamieji, padarinio, priežasties, tikslo. Eduardas Hermannas, aprašydamas jungtuku *kaip* jungiamų sakinijų reikšmes, sako, kad priežasties sakinijų su *kaip* Bretkūno raštuose nesą (Hermann 1912: 76). Vis dėlto tiriant šiuo jungtuku jungiamus šalutinius dēmenis galima rasti ne tik daug lyginamų ir laiko sakinijų, kurie kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje turi antrinę priežasties reikšmę, bet ir tokijų, kuriuos galima laikyti priežasties šalutiniai sakiniai, pvz.:

*Ir kaip dabar netikeia / del džaugimo / ir kaip /tobeioſi (t. y. ſtebeioſi – E. K.) / bila ghis iemus
BP_I 406₈ (plg.: Adhuc autem illis non credentibus, et mirantibus prae gaudio, dixit <...>; Da sie
aber nicht gleubeten fur freuden, vnd ſich verwunderten, ſprach er zu jnen <...> Lk 24, 41);*

*Bei taſſai Iſchgelbetoias wiſſo Swieto / wiſſu pirmiauſei paſſirode Šziu giminei / kaip iſch toſ
ir fmogumi gimens ira BP_I 321₇.*

Jungtukas *kaip* Bretkūno postilėje pavartotas maždaug 2,4% priežasties šalutinių dēmenų. Sakinių su šiuo jungtuku modeliai labai įvairūs. Kai sakinio dēmenys jungiami poriniu jungtuku *kaip ... teip(o)*, *kaip ... ſchiteipo*, būna labai keblu nustatyti, koks santykis šiuos dēmenis sieja – ar gretinamasis, ar priežasties ir pasekmės. Taigi šio modelio sakinijų priskyrimas priežasties sakiniams yra ginčytinas, nes sakinys iš esmės turi dvi – gretinamąją ir priežasties – reikšmes, ir yra tarsi tarpinė grandis tarp abiejų prijungiamujų sakinijų rūsių, pvz.:

*<...> kaip ſchilai Bernelis todelei uſgimme / idant butu muſu iſchgelbetoiu bei amſinu
Iſchganitoiu / taip ir to pacju wardu pramintas buwa BP_I 134₁₁;*

*<...> kaip turim pagal Krikſchcjonifchka tiefa / koſna persona ipatei Diewa ir Pona iſchpaſ-
inti. Schiteipo mes krikſchcjonifchkoie wieroie / negalim tris Diewus alba / tris Ponus wadinti
BP_{II} 186₂₄.*

Kai priežasties šalutinis dēmuo prie pagrindinio jungiamas tik vienu *kaip*, galima ir šio dēmens prepozicija, ir postpozicija:

1) sakiniai su prepoziciniais šalutiniais dēmenimis:

*A kaip thū Cžieſu Gadarenai paſiſtenge priſch Rimlionus / tureia Velpafianas nemintans iſch
fiemos Abaſo iſcheiti bei Gadarenus nuramditu BP_{II} 341₃;*

A kaip ghiffai natureia ko uſmoketi / liepe Wieschpats pardoti ghi / ir moteri io / ir io waikus / ir wiſ ka tureia / ir uſmoketi BP_{II} 484₁ (plg.: Cum autem non haberet unde redderet, iussit eum dominus eius venundari, et uxorem eius, et filios, et omnia, quea habebat, et reddi; Da ers nu nicht hatte zu bezahlen, hies der Herr verkeuffen jn, vnd sein Weib, vnd seine Kinder, vnd alles was er hatte, vnd bezahlen MT 18, 25);

2) sakiniai su postpoziciniais šalutiniais dēmenimis:

Ifchganitoias wiſſo ſwieto S̄jedu gimines noreia ſzmogumi uſfgimti / kaip ir gime iſchtos plemes
BP_{II} 113₁₀;

Mes ſmones elme Pono Diewo Sutwerimas / Bei ghis nenor iog io Sutwerimas pageſtu / alba amſinai prapultu / kaip ir patsai Sunus Diewo muſu mielas Ponas Iefus Kr̄iſtus rodas todelei S̄zmogumi ira gimmens / Idant ghis kuna kunu iſchwadūtu / Bei futwerims io neprapultu <...>
BP_{II} 151₁₅;

<...> ing ta laidoia IEſu / delei dienos prifſitaiſimo S̄jedu / kaip pradeios schwente / bei grabas arti buwa BP_I 395₅ (plg.: Daselbs hin legten sie Jheſum, vnd des rūftages willen der Ju- den, die weil das grab nahe war JN 19, 42).

Jono Bretkūno postilėje rasti 2 mišrieji sudėtiniai sakiniai, kuriuose jungtuko *kaip* vartosena šiek tiek skiriasi nuo ką tik aptartosios. Šie mišrieji sakiniai turi po du vienarūšius priešpriešiniu jungtuku *bet* sujungtus priežasties šalutinius dēmenis, kurių vienas pradedamas jungtuku *kaip* su neiginiu, o kitas prijungiamas funkciniu jungtuku *iog*:

Ir kaczei ghis Diewu ir S̄zmogumi ira / O tacžiau ghis ne ira du / bet wienas Kr̄iſtus. Wienas / nekaip Deiwiſte ing ſzmogilte butu perwerſta / Bet iog Deiwiſte ſzmogilte prieme BP_{II} 188₁₀;

Teip ghis wienu ira / nekaip thie dwi naturi ſu maiſchitasbutu / bet iog ghis wiena tiktaí perfona ira BP_{II} 188₁₂.

4.2. SAKINIAI SU *kaip kad*. Postilėje yra 3 postpoziciniai lyginamuojų jungtukų *kaip kad* prijungti priežasties šalutiniai sakiniai, kuriuos nuo lyginamujų sakinijų skiria ne tik reikšmė, bet ir formalia sandaros ypatybė – juose esantis atliepiamasis žodis. Visuose trijuose sākiniuose jis pavartotas su neiginiu, kurio buvimą sakinje nulémē priešpriešos santykiai su tolimesniais teksto segmentais:

Ioſephas netodelei ira wadinamas Tiewas Kr̄iſtaus / kaip kada Panna Maria ſu ſchū Ioſephū /chi waikeli / butu turreiſi / Ne / fchos Marios newienas wiriſchkiſ ne buwa daffeliteies / nei ana wiſ ſinnoia / Bet Maria nielſhcze tapa Schwentos Dwafes darbu / kaip ape tatai placžiaus girdit dienoie praneſchimo Pannos Marios. Bet Ioſephas ira ſchaukems Tiewu Kr̄iſtaus / iog ghis iſch priſakimo Diewo / tureia ſargu buti bei Marios bei ſcho Bernelio BP_I 117₅;

A Pharifeuſchai netodelei ira Kr̄iſtaus wadinami wagimis / kaip kada anis ſmoniu kolitas alba /krines krauſtitu / ir iu pinnigus alba lobi iſchwogtu / Ne / Bet Kr̄iſtus wadin Pharifeuſchus todelei wagimis / iog anis duſches ſmoniu pacžiam Diewui iſchwag <...> BP_{II} 60₁₈;

Bet kodelei Kr̄iſtus tatai dare? Atſakau. Ne todelei / kaip kada iam iu piktas giwenimas intiku
BP_{II} 422₂.

5. SAKINIAI SU *kad(d)a*, *kad* IR *ka*.

5.1. SAKINIAI SU *kad(d)a*. Jono Bretkūno postilėje jungtukas *kad(d)a* dažniausiai vartojamas laiko reikšme (Hermann nuomone, tokia ir yra seniausioji šio jungtuko reikšmė, plg. Hermann 1912: 71), tačiau rasta ir apie 20 (2%) priežasties šalutinių dēmenų su šiuo jungtuku. Šalutiniai dēmenys su *kad(d)a* gali reikšti ir priežastį, ir sprendinio ar klausimo pagrindą. Prie pagrindinio dēmens jungiami vienu jungtuku *kad(d)a*, jie gali būti vartojaomi ir prepoziciskai, ir postpoziciskai (poriniu jungtuku *kad(d)a... tad(d)a* jungiamų sakinių šalutiniai dēmenys gali būti tik prepoziciniai), pvz.:

1) sakiniai su prepoziciniais šalutiniais dēmenimis:

Kada regeiei mane Tomaſchau / tikeiei BP_I 408₄₋₅ (plg.: *Dieweil du mich gefehen haſt Thoma, so gleubefſt; Quia vidisti me Thoma, crediti JN 20, 29*);

Kiek tukſtancžiu ſjmoniu Diewas iſch newalios Egipto iſchgelbeia bet kada anis iam uſz tatai nedekawoia / wiſſi tureia ant kælio prapulti BP_{II} 391₂₃;

Iau kadda Karalius fjidu / iſch Sjidlischkos giminnes uſſgimme / tada ghis kitur niekur netur buti / net tamme wiriauleme mieſte BP_I 156₅.

2) sakiniai su postpoziciniais šalutiniais dēmenimis:

<...> girdeiom Kristu <...> Iſch panos Marios / Bethlehemе gimusи ir kaip kita koki prasta Berneli wiſtikloſna inwiftita ir Edžoſu paguldita / kada kitos gereſnes wietos padwarioie natureia BP_I 70₆;

Tadda numaniti turrim. Grieka labai biauru daikta effanti po akim Diewo / kada ghis ir Sunu Diewo ing ana purwa immjne BP_I 428₂₀;

<...> kaipo tatai bus / kada aſch wiro neſfinau BP_I 331₁₃ (plg.: <...> wie ſol das zugehen? ſintemal ich von keinem Manne weis; *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco LK 1, 34*).

Neretai būna keblu priežasties šalutinius dēmenis su jungtuku *kada* atskirti nuo laiko šalutinių sakinių, nes (kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje) gana dažnai jais pasakomas ne tik veiksmo laikas, bet ir priežastis, pvz.:

Bila Kriſtus teipo / kada filingas ſcharwinikas ſergti palociu ſawa / tadda pakaiuie ira io daiktai / O kadda filingefnis ant io ateit / ir ghi pergal / tadda atim io ſcharwa / kureme ghis nuffitikeia ir ſupleſchima io iſchdalij BP_I 300₂₃₋₂₅;

Teipaieg ir ape Smerti kalbant / Smertis netur fmogaus apaleti / tikta kada iei tatai Diewas pawelij BP_I 75₁₀.

Priežasties reikšmė būna ryškesnė ir lengviau nustatoma tada, kai šalutinio ir pagrindinio dēmens tarinio laikas skiriasi (tai bene vienintelis formalus skiriamais požymis), arba kai pagrindiniame dēmenyje būna atliepiamasis žodis. Bretkūno postilėje šiuo jungtuku jungiamų sakinių su skirtingomis pagrindinio ir šalutinio dēmens tarinio formomis

yra vos keletas, o atliepiamajį priežasties reikšmę pabrėžiantį žodį *todel* turi tik vieno sakinio pagrindinis dēmuo:

*Bet kada anis pakaiaus dariti noreia / per ilgai buwa truke / ir pakaiu bei walniſte prasche /
kada iau buwa badu numarinti / ir didžiausei apſpausti todel anis pakaiaus iau negaleia
iſchpraschiti <...> BP_{II} 345₁₅.*

5.2. SAKINIAI SU JUNGSKU *kad.* Jungtukas *kad* XVI–XVII a. lietuvių raštų kalboje buvo daug retesnis negu vėlesniais laikais (Palonis 1967: 204). Jono Bretkūno postilėje *kad* taip pat retas, juo prijungta mažiau nei 20 šalutinių dēmenų. Šis jungtukas dažniausiai randamas laiko sakiniuose. Nemažą jų dalis turi antrinę priežasties reikšmę. Postilėje téra tik du sakiniai su jungtuku *kad*, kuriuos galima laikyti priežasties sakiniais:

A kad iau buwa paſnikawens keturias deſchimtis dienu ir keturias deſchimtis naktu potami ſchalka BP_I 264₆ (plg.: *Vnd da er vierzig tag vnd vierzig nacht gefaſtet hatte, hungert jn; Et cum ieiuasset quadraginta noctibus, posteа esuriit* Mt 4, 2);

Schwentas Petras. Acto: 2. teip kalba / Diewas Kristu prikele / ir iſchriſcha / ſopolius ſmercjo / kad to negaleia buti / kaip ghis / tatai eft / Kristus / nûg io butu laikitas BP_{II} 11, (plg.: *Den hat Gott aufferwecket, vnd auſgelöſet die ſchmerzen des todes, nach dem es vnmüglich war, das er folt von jm gehalten werden; <...> quem Deus ſuscitavit, ſolutis doloribus inferni, iuxta quod imposſible erat teneri illum ab eo* APD 2, 24).

5.3. JUNGUKAS *ka.* Jungtukas *ka*, šiuo metu plačiai varto jamas tarmėse, senuosiuose raštuose yra itin retas (Hermann 1912: 68–69). Bretkūno postilėje (pasijoje) rastas tik vienas sakinsky su jungtuku *ka*. Jo šalutinis dēmuo žymi klausimo pagrindą. Idomu tai, kad nei vokiškame, nei lotyniškame, nei Baltramiejaus Vilento verstame evangelijų tekste nėra visiškai tikslaus atitikmens, tai yra sakino, kuris turėtų tokią pat sandarą:

Ai ar nu norit miegoti / ir atſijſſeti / ka miekte? BP_I 367, (plg.: Ah wolt jr nu ſchlaffen vnd ruhen; Dormite iam, et requiescite <...> Mt 26, 45; Ah wolt jr nu ſchlaffen vnd rugen; Dormite iam, et requiescite <...> Mk 14, 41; <...> was ſchlaffet jr; Quid dormitis? Lk 22, 46; <...> norit nu ḷjūs miegoti ir atilſſetieſ? EE 190₂₃).

6. SAKINIAI SU KITAIS JUNGUKAISS.

6.1. SAKINIAI SU JUNGSKU *ieng / iang.* Bretkūno postilėje (tik pasijos tekste) yra trys priežasties sakiniai su jungtuku *ieng / iang*. Dviejų sakinių šalutiniai dēmenys yra interpoziciniai, vieno – prepozicinis. Palyginus šiuos sakinius su atitinkamais Vilento verstų evangelijų sakiniams (vienu pavyzdžio atitikmens apskritai nerasta) matyti, jog jungtuko *ieng / iang* vartojimui postilėje Vilento vertimas įtakos neturėjo. Idomi detalė: visuose trijuose sakiniuose jungtuku *ieng / iang* išverstas vokiečių kalbos jungtukas *dieweil* (Vulgoje juos atitinka *quoniam* ir *quia*):

Sžidai / iang diena prigatawijmo buwa / idant kunai Schwenteie nepaſſiliſtu ant krifaus (nes

ta Schwente labai dide buwa) melde Pilota / ieib iu kaulai sulaufjiti ir nuimti butu BP₁,393₁ (plg.: Sžidai tada / iog sant dienai priegatawogima / idant kunai ant Krifaus nepafiliktu Sab-bato (Nęfa buwa dide ta diena Sabbatos) prasche ghe Pilota idant palaufidintu tą blaūdas ir nuimdtintu EE 211₂₄; DJe Jüden aber, dieweil es der Rüstag war, das nicht die Leichnam am creuge blieben den Sabbath vber (denn desselbigen Sabbaths tag war gros) baten sie Pilatum, das jre Gebeine gebrochen vnd sie abgenomen würden; Iudaei ergo, (quoniam Parasceve erat) ut non remanerent in cruce corpora sabbato, (erat enim magnus dies ille Sabbati) rogaverunt Pilatum ut frangerentur eorum crura, et tollerentur JN 19,31);

Potam wakara / ieng diena priffaitijmo buwa kuri pirm Schwentes ira / ateija Iosephas Arimatjischkis <...> BP₁394₆ (plg.: Potam ant wakara / sant dienai Priegata wogima / kuri jra pirm Sabbatos / ateia Iosefas / ifch Arimathias miesta Sžidu <...> EE 212₁₄₋₁₆; VND am abend, dieweil es der Rustag war, welcher ift der Vorfabbath, kam Joseph von Arimathia <...>; Et cum iam sero esset factum (quia erat parasceve, quod est ante sabbatum) venit Ioseph ab Arimathaea <...> MK 15, 42–43);

Bet tai niekas pas itala ne įfinnaia / kam tai iam kalbeia / kiti tare / ieng Iudoschus tureia kolita / Iesus iam kalb BP₁362₂₅ (plg.: Daselbige aber wuſte niemand vber dem tiſche, wo zu ers jm sagete. Etliche meineten, dieweil Judas den Beutel hatte, Jhesus spreche zu jm; Hoc autem meno scivit discubentium ad quid dixerit ei. Quidam enim putabant, quia loculos habebat Judas, quod dixisset ei Jesus <...> JN 13, 27).

6.2. JUNGTUKAS ba. Šis slaviškos kilmės jungtukas, palyginti dažnas Martyno Mažvydo katekizme, Jono Bretkūno postilėje pavartotas tik vieną kartą: jis rastas citatoje iš Senojo Testamento (102 psalmės):

Liaupſink duſche mana Pona / ir wiſſos Ifcžes io warda / Ba daukſin geribe ſawa / atmink ant ta duſche mana BP₁91, (plg.: LAupſing duſcha mana Pana / ir wyſtas ijſčzas ia warda / Ba daukſijn geribe ſawa / atmink ant ta duſcha mana MG_{II} 352₂).

7. IŠVADOS

1. Priežasties šalutiniai dėmenys prie pagrindinio dažniausiai jungiami jungtukais *nėla*, *nes*, *kadangi* ir *iog*. Visi kiti priežasties šalutinius dėmenis jungiantys jungtukai priklauso vartosenos periferijai. Dabar visiškai nebevartoamas jungtukas *nėla* postilėje yra daugiau negu šešis kartus dažnesnis už dabartinėje kalboje vyraujantį *nes*.

2. Priežasties šalutinių sakinių su jungtukais *nėla*, *nesang*, *nefanga* ir *nes* pozicija pagrindinio dėmens atžvilgiu yra griežtai apibrėžta: šalutinis dėmuo eina po pagrindinio.

3. Antroje šalutinio dėmens vietoje jungtukas pasitaiko labai retai ir tik sakiniuose su *nes* ir *nėla*. Visais kitaip atvejais, kaip ir dabartinėje lietuvių kalboje, jungtukas eina pačioje šalutinio dėmens pradžioje (vienas arba drauge su kitaip jungtukais).

4. Vieniniu jungtuku *kadang(h)i* jungiamiems priežasties šalutiniams dėmenims būdingesnė postpozicinė vartosenai. Vieniniai jungtukais *kaip* ir *kad(d)a* jungiami priežasties šalutiniai dėmenys Bretkūno postilėje vartojami ir postpoziciškai, ir prepoziciškai be aiškių kurios nors vartosenos dažnumo persvaros.

5. Tai, kad jungtukas *iog* Bretkūno postilėje yra palyginti dažnas, o sakiniai su *kad* ir *ka* dar labai reti, patvirtintų E. Hermanno pastebėtą polinkį, kadaisi dažnai vartotus jungtukus, prasidedančius prie balsiu *j-*, keisti jungtukais, prasidedančiais prie balsiu *k-*.

SUTRUMPINIMAI

BP – Bretkūno postilė

EE – Vileto *Euangelias bei Epistolas*

LB – D. Martin Luthers Deutsche Bibel 6, Weimar, 1929.

MG – Mažvydo *Gesmes Chrikiczoniskas*

NT – *Novum Testamentum Graece en Latine*. Stuttgart: Württembergische Bibelanstalt, 1964.

VULG – *Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem* [...] praeparavit Roger GRYSON, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994.

LITERATŪRA

AMBRAZAS, V., red. 1994: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

HERMANN, E. 1912: *Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionssätze*, Jena: Frommannsche Buchdruckerei.

HERMANN, E. 1926: *Litauische Studien. Eine historische Untersuchung schwachbetonter Wörter im Litauischen*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

PALIONIS, J. 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.

ULVYDAS, K., red. 1976: *Lietuvių kalbos gramatika*, 3. Sintaksė, Vilnius: Mokslas.

Gauta 2001 02 28

Edita Kibildaitė

Vytauto Didžiojo universitetas

Lietuvių kalbos katedra

Donelaičio g. 52, 3000 Kaunas, Lietuva